

Дубіна Н. Г., Ладигіна І. В.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: natalia.dubina@gmail.com; orcid.org/0000-0002-0306-4144;
orcid.org/0000-0001-8370-5783)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ЛАНДШАФТНОЇ АРХІТЕКТУРИ (САДІВ, ПАРКІВ ТА СКВЕРІВ) В СТРУКТУРІ МІСТА ХАРКОВА В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається формування найбільш знакових об'єктів ландшафтної архітектури (садів, парків, скверів та ін.), що формують архітектурне середовище сучасного міста Харкова на початковому етапі розвитку об'єктів садово-паркового будівництва міста.

Ключові слова: історичний досвід розвитку садів і парків, формування вітчизняних архітектурних підходів, об'єкти ландшафтної архітектури

Вступ. Накопичений досвід, особливості освоєння природного ландшафту і закономірності розвитку об'єктів ландшафтної архітектури (лісопарків, парків, садів, скверів і бульварів) у містах України в ХІХ - ХХ століттях представляють великий інтерес в галузі ландшафтної архітектури.

Садово-паркове будівництво в Україні в пострадянський період виявилось на шляху визначення подальшого розвитку. У зв'язку зі змінами в сучасному містобудівництві, в даний час виникла необхідність в комплексному, детальному і об'єктивному аналізі попереднього історичного етапу розвитку об'єктів ландшафтної архітектури. Результати такого аналізу допоможуть у визначенні вірних і виявленні помилкових підходів для подальшого формування нових принципів в перспективному розвитку садово-паркового мистецтва України (на прикладі Харкова), на основі накопиченого теоретичного і практичного досвіду в ландшафтній архітектурі.

Історичний досвід розвитку садів і парків Харкова як дорадянського так і радянського періоду маловивчений. Не достатня вивченість попереднього періоду на сучасному етапі розвитку об'єктів садово-паркового будівництва в Харкові ускладнює подальше формування теоретичного і практичного напрямків роботи в цій галузі архітектури. В результаті, науково-дослідницька основа для вирішення завдань архітектурно-просторового роз-

витку існуючих об'єктів, створених в ХІХ - ХХ століттях, не володіє достатньою повнотою для формування вітчизняних архітектурних підходів до вирішення проблем виявлення, збереження та відтворення об'єктів спадщини ландшафтної архітектури. Крім того, за минулі двадцять сім років пострадянського періоду в історії України не проведена об'єктивна комплексна оцінка досягнень та недоліків садово-паркового будівництва попереднього історичного періоду розвитку.

Мету дослідження становить аналіз історичного образу парку та саду та виявлення їх взаємозв'язки і закономірності в історичному процесі розвитку як основних об'єктів садово-паркового будівництва міста Харкова

Завдання дослідження полягають у виявленні особливостей формування об'єктів ландшафтної архітектури (парків, садів, скверів та ін.) в контексті містобудівної системи Харкова дорадянського (імперського) історичного періоду.

Результати дослідження. Історію формування садів і парків Харкова можна розділити на три етапи: перший етап – дорадянський (або імперський) період – 1770-1917рр., другий етап – радянський період (або період індустріалізації) – 1918-1991 рр., третій етап – пострадянський (або постіндустріальний) період – з 1992 року по теперішній час.

В даній статті досліджується початковий період виникнення перших садів Харкова і процес їх формування до кінця

періоду Російської імперії (імперський період).

В кінці XVIII і на протязі XIX століття процеси урбанізації приводили до значного ущільнення міської забудови і тягли за собою різке скорочення озелених територій міст. Наслідком спроб городян кардинально вплинути на проблему, на рубежі XVIII - XIX століть, в містах України, стало виникнення численних купецьких та дворянських садиб. В Харкові перші кроки в напрямку озеленення нашого міста були пов'язані з виникненням декількох найстаріших садів: садиба Квітки (парку ім. Квітки-Основ'яненка), Карповського саду, саду Тіволі (сквер «ДК Харчовик») і Університетського саду, які були закладені наприкінці XVIII століття.

На думку істориків А. Антонова і А. Парамонова, які видали книгу «Сади і парки Харківської губернії», одним з перших в Харкові заклали нинішній парк культури і відпочинку ім. Г. Квітки-Основ'яненка». Спочатку в садибі жив полковник Федір Григорович Донець, але після його смерті садиба перейшла Григорію Семеновичу Квітці. Садиба стала процвітати при онуках Квітки – Андрія Федоровича (губернського ватажка дворянства) і Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка – письменника. Це була найстарша з садиб не тільки повіту, а й усієї губернії [1].

У перші роки XIX століття тут був побудований двоповерховий дерев'яний палац з куполом на високому барабані, з шестиколонним портиком, покритим фронтоном, в якому було вікно, прикрашене рустами. Пізніше класична архітектура була зіпсована, але все ж ще в перші роки XX століття будинок існував (рис.1).

Спочатку палац служив театром. Пізніше, через його старості, будинок знесли дощенту, щоб звільнити місце для будівництва в 1914 році Дворянського притулку для колишніх інституток. Поблизу садиби також була і дерев'яна церква. Вона згоріла в 1780 році, і на її місці побудована була в 1782 р інша (рис.2).

Рис. 1. Барський будинок на Основі (репродукція з «Харків. Його минуле і сьогодення»), 1902 р.

Рис. 2. Церква Іоанна Предтечі на Основі. Побудована в 1776 р. на кошти В.А. Квітки, арх. Ф.І. Данилов

«У 1870-і роки в парку проходили народні гуляння за участю вищих чинів міста, влаштовувалася ілюмінація, грав оркестр, був відкритий ресторан. По річці Лопань від маєтку Квиток до Дмитрівського мосту здійснював рейси пароплав «Маруся», працював прокат човнів», – з книги «Ровесник століття», випущеної до сторіччя заводу ім. Шевченко.

Дослідники пишуть, що цей парк, розташований в нинішньому районі заводу ім. Т.Г. Шевченко, неодноразово упорядковували, в ньому було кілька альтанок, алеї для кінних прогулянок [11]. У 1830 році тут розбили розарії, а в 1889-м - відвідувачів радували більше 80 порід дерев. Правда, в 1920-1940 роки зелену зону серйозно вирубали. Уже за радянських часів до алея з лавочками додалися майданчики з дитячими атракціонами. Потім після розвалу Радянського Союзу тут все занепало. Капітально реконструювали парк в 2010 році.

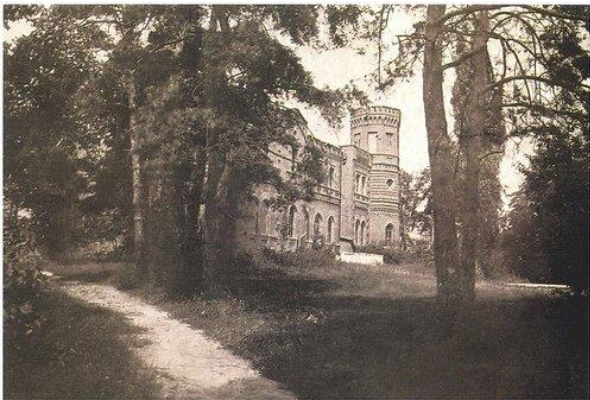
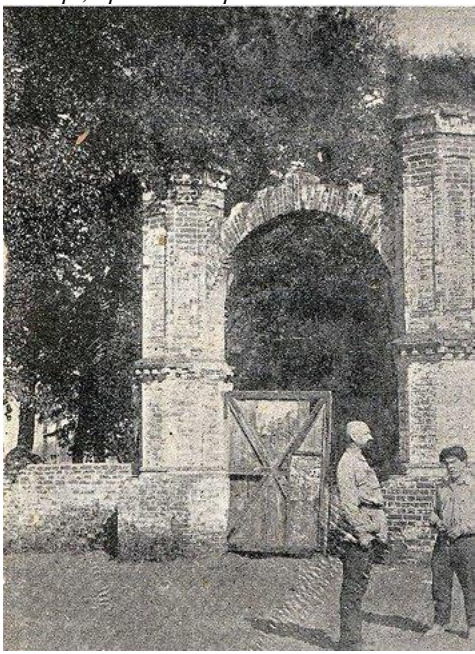
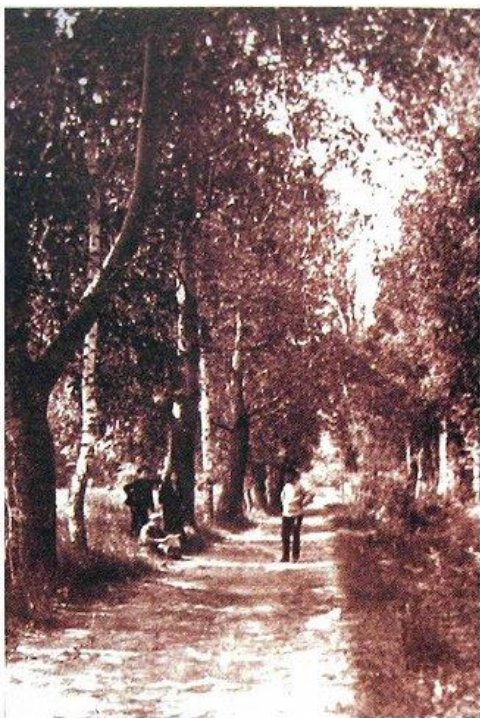

Рис. 3. Вид на садибний будинок Квітки з парку, 1878 р., арх. А.К. Гіри.

а

б

Рис. 4. Садиба Квітки, 1896 р а - старі ворота в парк; б - головна алея парку.

Наприкінці XVIII століття сад купців Карпових (на Холодній Горі) користувався величезною популярністю у городян, оскільки в саду знаходилися два джерела джерельної води. У 1840-і роки Карповський сад був улюбленим місцем для прогулянок багатой публіки. А в 1865 році брати Карпови продали сад з джерелами місту, з тією умовою, щоб за ним було збережено назву «Карповський сад», яке і понині збереглося.

Відомий етнограф Н.Ф. Сумцов пише: «У той час Карповський сад був розкішним. Від входу в сад з боку Сериковської вулиці до великої галявини тяглася довга алея, частково збереглася до сих пір. На галявині був побудований готель, каруселі, гойдалки. У ті роки сад орендував Лаврентьєв, відомий винахідник різних атракціонів. У свята мали місце всілякі Лаврентіївські затії, морський бій на річці та інші грандіозні молодіжні розваги» [2].

Сад поступово упорядковується, в ньому було влаштовано кілька нових алей, викладених цеглою для пішохідних прогулянок, побудовано до десятка нових альтанок і павільйонів, фонтан, розбиті квітники. Основною проблемою для парку стало його поділ шляхами залізниці, будівництво якої було розпочато в 1869 році, в результаті чого сад значно зменшився в розмірах (рис. 5).

У 1878 році, при будівництві водопроводу на Карповська криниці, що були основними постачальниками води (40% всього споживання води містом), збудували насосну станцію з двома паровими машинами. Поруч з джерелом зробили будівлю Харківського водопроводу (сьогодні це - КП «Вода»).

Рис. 5. Схема плану Карповського саду, початок XX століття.

Ще один старий сад між вулицями Благовіщенській, Дмитрівській та Коцарський, був побудований в кінці XVIII століття колезьким радником Ю.Ф. фон Мінстерім. На ділянці, крім саду, були побудовані садибний будинок з парадними кам'яними воротами, господарські будівлі і оранжерея (Рис.6). Сад займав близько п'яти десятин, в ньому було висаджено кілька порід дерев і чагарників (липа, акація, бузок і т.д.), в оранжереї росли тропічні рослини.

Рис. 6. Садибний будинок фон Мінстеру.

З 1826 року садиба переходила від одного власника до іншого п'ять разів, при цьому наражаючись неодноразовим перебудов. У 70-ті роки останньої власницею садиби стала дружина потомственного почесного громадянина Харкова Н. Гладкова [9].

З 1881 року сад, який отримав назву саду «Тіволі», став регулярно використовуватися в різних комерційних проектах і був відкритий для публіки. У 1882 році в саду була проведена грандіозна реконструкція: викопаний ставок, проведено газове освітлення, побудовані ротонди для двох оркестрів і буфета, альтанки для відвідувачів. Вперше в Харкові був залитий каток для катання публіки. Спеціально для дітей і дорослих був навіть збудований крижаний будинок, який всім так сподобався, що його стали робити щорічно, прикрашаючи ілюмінацією, а пізніше і електричним освітленням (рис. 7).

Але знаковою подією для саду було відкриття нового двоярусного капітального театру на 52 ложі. Змінювалися орендарі, оновлювалися атракціони, але незмінно сад «Тіволі» залишався найвідомішим в місті садом-театром (рис. 8).

Рис. 7. Сад Тиволи, кінець XIX століття

План усадиби Н.Д.Гладковой в 1914 году

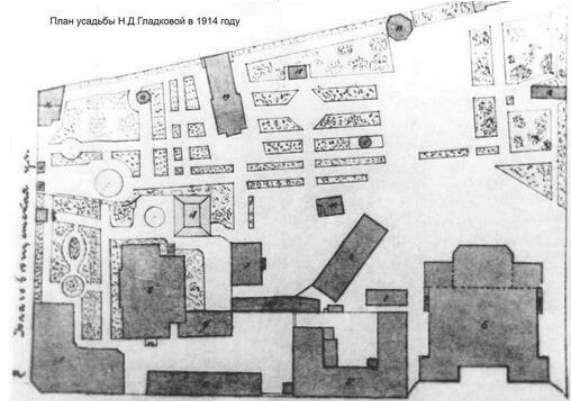

Рис. 8. Схематичний план саду Тиволи (садиби М. Гладкової) в 1914 році

Університетський сад (сад ім. Т.Г. Шевченка) був закладений одночасно зі створенням Харківського університету в 1804 р. на землях, подарованих новому навчальному закладу містом. Раніше ця територія була природну діброву, від якої нам у спадок залишилося близько 20 велетнів-дубів. Університетський сад складався з двох частин: ботанічної (для навчальних і наукових цілей) і публічної, яка була спланована в англійському пейзажному стилі (рис.9). Саджанці для нього привозилися з Криму та Білої Церкви (маєтку графині Браницької). Сад був оточений високою кам'яною огорожею з декоративними кованими решітками [8].

Рис. 9. Університетський сад. План 1896 року.

Серія «АРХІТЕКТУРА»

Через кілька десятиліть сад стає найпопулярнішим місцем в місті, де проходять практично всі гуляння харківської знаті. Композиційним центром саду була липова алея, висаджена ще в 1805 році. Майже до кінця XIX століття ця алея була єдиною у всьому парку (рис.10).

Рис. 10. Липова алея (перша алея Університетського саду).

Крім Липовій алеї, на початку її було влаштовано розарій, а також чотири альтанки, які примикали до огорожі, а замикалася ця алея видовим майданчиком з альтанкою, яка згоріла в 1920-ті роки (рис. 11).

Рис. 11. Дерев'яна альтанка на видовому майданчику, середина XIX століття.

Ботанічний сад, площа якого становила 5 десятин (5,5 га), розташовувався уздовж вулиці Клочківській на двох терасах. Він був розбитий на кілька кварталів і був регулярною частиною Університетського саду. Починаючи з 1809 року, тут було висаджено близько 1000 рідкісних рослин (сьогодні тут висаджено близько 5000 рослин).

У 1839 році на території Університетського саду вздовж вулиці Сумській архітекторами Тороповим Д.Т., Тоном А.А. був споруджений будинок, який спочатку призначався для кадетського корпусу, проте в Харкові він так і не був

відкритий, а будівля була передана Інституту шляхетних дівиць. Після революції в цій будівлі був студентський гуртожиток і редакція журналу «Студент революції», пізніше - управління тресту «Югосталь», з 1933 р - Педагогічний інститут (рис.12). Під час війни будівля сильно постраждала і в 1946-му був розібрано [7].

Рис. 12. Будівля Інституту шляхетних дівиць по вул. Сумській, арх. Д.Т. Торопов, А.А. Тон

У 1854 році в північно-східній частині Університетського саду було побудовано ще один будинок - Ветеринарний Інститут (рис. 13), розбиті ще кілька алеї в саду і побудовані кілька павільйонів для оркестрів і танців.

Рис. 13. Ветеринарний Інститут, 1854 р., арх. М.П. Львів

У 1896 році на площі два гектари, орендованої у Університетського саду, була організована виставка домашніх тварин і птахів. Пізніше експозиція поповнювалася дикими тваринами, яких доставляли до Харкова жителі навколишніх сіл. Потім на території виставки був споруджений і обладнаний головний корпус акваріума. У 1911 році Південно-Російське Суспільство акліматизації вирішило влаштувати в Харкові зоосад, подібний московському. На кошти Товариства були побудовані зимові приміщення і літні вольєри, закуповувалися дикі тварини і птахи,

частина яких прибула із заповідника Асканія-Нова.

Вхід в Харківський зоосад знаходився з боку Сумської вулиці поруч з пам'ятником В.Н. Каразіну (сьогодні на цьому місці - пам'ятник Т. Г. Шевченка) і представляв собою дві круглі гострі башточки, де розміщувалися афіші (рис. 14).

Рис. 14. Вхід в Університетський сад і в Зоосад з боку Сумської вулиці.

У 60-ті роки ХІХ століття на ділянці, розташованій на південь від Університетського саду, Комерційний клуб (вул. Римарська, 21) розбив свій сад, який так і називався Сад Комерційного клубу. У літньому павільйоні саду частими були концерти, і навіть оперні спектаклі (згорів в 1891 році). Після революції Сад Комерційного клубу став спочатку садом Ділового клубу, а потім почав іменуватися Профспілковим садом. На його території знаходилися різні атракціони, Літній театр, читальня. Сад був обгороджений і вхід в нього був платним (рис. 15).

Рис. 15. Сад Комерційного клубу, 1860-і роки.

На початку ХХ століття санкт-петербурзьким скульптором І. І. Андреолетті був виконаний проект пам'ятника засновнику харківського Університету В.Н. Каразіну. Бронзова фігура В.Н. Каразіна була відлита влітку 1904 року і піднята на базальтовий постамент в 1905 р в середині

вулиці Сумській на виході з Університетського саду. З огляду на революційних подій 1905 року відкриття пам'ятника затягнулося до червня 1907 року (рис.16).

Рис. 16. Пам'ятник В.Н. Каразіну в Університетському саду з боку Сумській вулиці, 1907 р. (протягов до 1934 р), арх. І.І. Андреолетті

Центральний парк розваг спочатку називався заміським Миколаївським парком і був закладений в 1893-1895 роках. Тоді міська влада запропонувала засадити деревами від 20 до 40 десятин (1 десятина - 1,09 га) по обидві сторони Сумського шосе.

У газеті «Харківські губернські відомості» за 17 липня 1894 року наведено доповідь міської управи «про проект парку в районі Сокольники-Саржин Яр» підготовлений для Думи. У доповіді викладені міркування з приводу назрілої у «харківців» потреби в такому парку, «присутній підрахунок необхідних для його створення засобів, передбачувані зони, і породи рослин для висадки».

У згоді з цією доповіддю, що існували на той час в Харкові парки можна було назвати міськими. Карповський – тому що після поділу лінією залізниці, став «надбанням лише бродячого населення». Університетський – тому що «замикав ворота свого саду і позбавляв городян права прогулянок», право це було повернуто, але лише «ціною відомої доплати». Передбачуваний ж новий парк, «який замінив би городянам Університетський сад» повинен був мати: «відділення для народних гулянь, відділення для дитячих ігор», а також місце «для катання на велосипедах, для екіпажних прогулянок і верхової їзди» [10].

Оскільки виділена ділянка знаходилась досить далеко від міста, то парк, в основному, призначався для кінних прогулянок. Його вирішили розбити за зразком французького Булонського лісу - з алеями для верхової їзди та катання в екіпажах. Для цього проекту спеціально до Франції були спрямовані кілька професорів Харківського університету, досконально вивчили всі особливості іноземного парку (лінійкою вимірювали навіть відстані між деревами), що дало початок побудови об'єднаних в витягнуте кільце Каштановій і Липовій алеї (що називалися також Екіпажною), призначених для кінних прогулянок. Крім них майбутній парк за проектом повинен був відрізнятися великою кількістю мальовничих полян і поодиноких дерев (рис.17-18).

Рис. 17. Центральний вхід в Миколаївський парк (ЦПКіВ ім. М. Горького), 1907 рік

Завдяки ентузіазму жителів міста, за активної участі студентів і гімназистів, площа посадок істотно зросла, і до моменту свого відкриття для відвідувань в 1907 році, парк збільшив свої розміри майже в 2,5 рази до 90 десятин (98 гектарів).

Рис. 18. Одна з алей Миколаївського парку, 1913 р.

У роки революції та громадянської війни парку було завдано значної шкоди. З 1919 року парк отримав нову назву «Комуніальний парк», крім назви було

повністю переосмислено і призначення парку, в якому були закладені ідеї нового часу.

Висновки. Аналіз харківських садів і парків імперського періоду (кінець XVIII - початок XX століть) показали, що формування об'єктів ландшафтної архітектури в місті започаткували Садибні сади, тому що в цей період набуває найширший розмах будівництво міських дворянських садиб. Влаштування садиби з парком стало умовою особистого престижу. Тому провідним типом саду в першій половині XIX століття став Садибний сад.

В середині XIX століття, в результаті наростання капіталістичних відносин в суспільстві склалися умови для виникнення Комерційних садів. Все частіше Садибні сади перетворюють в дохідні підприємства. На їх території будували пивні павільйони, буфети, театри, влаштовували різні атракціони, які приносять кошти. Комерційні сади сприяли появі в подальшому Публічних (громадських) садів в Харкові.

В кінці XIX століття з'явилися перші міські Публічні сади і парки, які починають відігравати велику роль в художньому образі міста. Якщо раніше сади і парки при міських садибах мали лише локальне значення в композиції міста, то на рубежі XIX - XX століть вони набувають виражену містобудівну форму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонов А.Л., Пармонов А.Ф. Сады и парки Харьковской губернии. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2008. 175 с.
2. Сумцов Н. Ф. Садовые параллели. *Харьк. губ. ведомости*. 1888. 3 мая.
3. Курбатов В.Я. Сады и парки. Петроград. 1916. 721 с.
4. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. Харьков: Фолио, 2001. 335 с.
5. Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. Х.: ХЧМГУ, 2001. 99 с.
6. *Соціалістична Харківщина*. 1934. 23.06.
7. Про сад Т.Г. Шевченка. *Харків: нове про знайомі місця. Статті і сторінки краєзнавчого альбому*: веб-сайт. URL: <https://ngeorgij.live-journal.com/1204.html>
8. Так начинался университетский сад. *Харьков: новое о знакомых местах. Статьи и*

- сторони краєведческого альбома: веб-сайт. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/164055.html>
9. Сад «Тиволи». *Харьков: новое о знакомых местах. Статьи и страницы краеведческого альбома*: веб-сайт. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/85510.html>.
 10. О городском парке. *Харьков: новое о знакомых местах. Статьи и страницы краеведческого альбома*: веб-сайт. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/11808.html>
 11. О Квиткинской усадьбе. *Харьков: новое о знакомых местах. Статьи и страницы краеведческого альбома*: веб-сайт. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/21159.html>
 12. Дубинський В.П., Скоробогатько О.В. Ергономічний аспект формування архітектурного партеру. *Науковий вісник будівництва*. 2018. №2 (92). С. 69-72.
 13. Дубіна Н.Г., Ладигіна І.В. Європейський досвід інноваційних підходів у формуванні об'єктів ландшафтної архітектури. *Науковий вісник будівництва*. 2018. №2 (92). С. 59-64.
 14. Качемцева Л.В. Земства и их роль в становлении архитектурно-строительного дела в Харьковской губернии в 1860-х- 1910-х гг. *Науковий вісник будівництва*. 2010. №4 (62). С. 49-51.

Дубина Н.Г., Ладигина И.В.; **ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЪЕКТОВ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ (САДОВ, ПАРКОВ И СКВЕРОВ) В СТРУКТУРЕ ГОРОДА ХАРЬКОВА В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.** В статье рассматривается формирование наиболее знаковых объектов ландшафтной архитектуры (садов, парков, скверов и др.), формирующих архитектурную среду современного города Харькова на начальном этапе развития объектов садово-паркового строительства города.

Ключевые слова: исторический опыт развития садов и парков, формирование отечественных архитектурных подходов, объекты ландшафтной архитектуры.

Dubina N.G.; Ladigina I.V. FEATURES OF FORMATION OF LANDSCAPE ARCHITECTURE OBJECTS (GARDENS, PARKS AND SQUARES) IN THE STRUCTURE OF KHARKOV CITY AT THE END OF THE 19TH - BEGINNING OF THE XX CENTURIES. The article discusses the formation of the most iconic objects of landscape architecture (gardens, parks, squares, etc.) that form the architectural environment of the modern city of Kharkov at the initial stage of development of objects of landscape construction of the city.

Key words: historical experience in the development of gardens and parks, the formation of domestic architectural approaches, objects of landscape architecture.

DOI: 10.29295/2311-7257-2019-96-2-51-58

УДК 72.012.185

Кайдановська О.О., Лисяк Г.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

(вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна; e-mail: olena_kay@ukr.net, galya27061995@gmail.com; orcid.org/0000-0002-7764-1696, orcid.org/0000-0003-3949-2359)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ОФІСІВ

В статті розглянуто історію розвитку офісів, здійснено класифікацію науково-теоретичних основ дослідження історії становлення та формування офісних просторів.

Ключові слова: офіс, працівники, дослідження, вдосконалення.

Вступ. Глобальні зміни в житті суспільства у другій половині ХХ ст. пов'язані з швидким зростанням процесу урбанізації, технічною та науковою революціями, глобалізацією всіх сфер життя. Основна діяльність людини полягає в інтелектуальному виробництві – цей процес, зазвичай, відбувається у спеціально облаштованих офісних просторах. Зростання кількості працівників невиробничої сфери економіки підвищує потребу в нових офісних площах. Існуючий офісний фонд

значною мірою являє собою адміністративні будівлі радянського періоду, використання яких значно знижує ефективність функціонування офісів та інтеграції бізнес-структур у міжнародну систему ділових відносин.

Становлення та розвиток офісних будівель є важливим напрямком архітектурної науки та практики.

Матеріали і методи досліджень. В основу наукового дослідження покладено системний підхід, який дозволив